

УДК 821.161.2–3.09

О.Ю. Сидоренко

ORCID: 0000-0001-8702-3659

БУНТ ЖІНКИ В МАСКУЛІННОМУ ПРОСТОРІ ВІЙНИ В РОМАНІ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ

У статті на прикладі дебютного роману волонтерки й перекладачки Тамари Горіха Зерня «Доця», що здобув Шевченківську премію-2022, проаналізовано особливості формування мілітарного дискурсу сучасної української прози крізь рецепцію жінки-письменниці. Окреслено місце жінки в гегемонному маскулінному просторі, характерними ознаками якого є мілітаризм, агресія та насильство. Простежено процес внутрішньої трансформації і, як наслідок, бунту жінки проти усталених гендерних моделей поведінки в умовах війни шляхом обстоювання активної громадянської позиції та участі в суспільно-політичному житті країни (волонтерство).

Ключові слова: війна, маскулінний простір, жінка, мілітарна проза, жіноча проза, мілітарний дискурс.

DOI 10.34079/2226-3055-2023-16-29-49-57

Постановка проблеми. Межова ситуація війни в українській літературі цілком передбачувано кількісно представлена передусім через чоловічий погляд. Однак корпус української воєнної прози формують і тексти, що були написані та продовжують писатися жінками. Відтак мілітарний дискурс сучасної української прози формують не лише чоловічі голоси, а й жіночі, серед яких на особливу увагу заслуговують художні тексти Галини Вдовиченко («Маріупольський процес»), Гаськи Шиян («За спиною»), Юлії Ілюхи («Східний синдром»), Катерини Калитко («Земля Загублених, або Маленькі страшні казки»), Тамари Горіха Зерня («Доця»). «Нежіночий» простір війни письменниці конструюють, зважаючи на канони жіночої прози: всім згаданим художнім текстам властива виразна жіноча суб'єктивність, глибокий психологізм, тенденція до ревізії патріархального устрою сучасного суспільства. Та чи не найбільш помітною рисою жіночих мілітарних текстів стає звернення до концепції жінки як об'єкта, а не суб'єкта дії, що здатний впливати на процеси та явища, а не бути пасивним спостерігачем чи їх жертвою. Звідси і спроба ревізії патріархальних та гендерних упереджень щодо обох статей, яка, щоправда, у деяких авторок, зокрема в Г. Вдовиченко та Ю. Ілюхи, не завжди доведена до кінця. Відтак мілітарні тексти, що написані жінками, виконують надважливу функцію: акцентують увагу на місці жінки в гегемонному маскулінному просторі, очевидними маркерами якого є мілітаризм, агресія та насильство.

Навіть без залучення соціологічних досліджень воєн у різних країнах можна зробити висновок, що досвіди чоловіків і жінок в умовах збройних протистоянь значно різняться: поки чоловіки у своїй більшості беруть в руки зброю і фізично відстоюють територіальну цілісність власної держави, жінки вимушені вживатися в роль волонтерок, біженок чи куди гірше – ставати жертвами насилля. Саме тому слушною вважається думка дослідниці Синтії Кокберн, що саме війна є найбільш межовою, тригерною онтологічною ситуацією, яка «підсилює вже наявні глибокі статеві поділи, наголошуючи на чоловіках як тих, хто чинять насильство, а жінках – як жертвах» (Кокберн, 2002, с. 37). Якщо жіночим персонажам і надано місце в мілітарній художній прозі авторства чоловіка (хоч наявні також непоодинокі випадки цілковитого вилучення жінок із локусу війни, як у романі «Сліди на дорозі» Валерія Ананьєва-Маркуса), то найчастіше змальовані вони саме в якості жертви зі щедрим нашаруванням усіх стереотипних упереджень щодо «слабкої» статі. Саме тому чи не найпоказовішим текстом, що репрезентує загальнонаціональну кризу

маскулінності, слід вважати дебютний роман волонтерки, перекладачки та письменниці Тамари Горіха Зерня «Доця», поява якого стала непересічною подією у вітчизняній царині літератури. Своїм романом письменниця не лише долучилася до поодиноких жіночих голосів, які прагнуть висвітлити тему російсько-української війни в максимально строкатому її вияві, а й стала чи не єдиним автором, який виніс на загальну дражливу тему поляризації гендерних ролей в умовах війни та насильне вилучення (замовчування/табування) жінок із мілітарного дискурсу: *«Війна – це закритий чоловічий клуб, тільки жінкам чомусь рикошетом прилітає»* (Горіха Зерня, 2019, с.210).

Відтак **метою** статті є проаналізувати, яким чином письменниця в романі «Доця» зображає бунт жінки проти усталених гендерних моделей поведінки в умовах війни. **Актуальність** дослідження зумовлена відсутністю розгляду цього аспекту мілітарного дискурсу в наявних нині літературознавчих розвідках про роман Тамари Горіха Зерня та загальною тенденцією пошквалювання інтересу до гендерних студій у літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман «Доця», що був удостоєний відзнаки «Книга року ВВС-2019», здобув Шевченківську премію-2022, спеціальну відзнаку журі премії «ЛітАкцент року» та інші численні національні нагороди, став об'єктом уваги вчених Т. Гребенюк («Роман Доця Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності»), О. Пухонської («Від історії до Донбасу: ідентичні простір війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця»»), І. Ренчки («Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»»), Г. Улюри («Доця»: Коли жінка убиває»). Згадані дослідниці інтерпретують роман як показовий для репрезентації війни, що стала можливою внаслідок не лише суспільно-політичних, а передусім культурних, історичних та ментальних прорахунків у період становлення незалежної України. Закономірно, що основну увагу в наведених вище працях акцентовано на проблемах національної травми, специфіки розуміння Донбасу як регіону, що виявився найбільш вразливим до гібридного інформаційного впливу, а відтак постав ареною стрімкого поширення та підтримки місцевим населенням сепаратистських ідей і настроїв. У цьому зізнається і сама письменниця в інтерв'ю: «Із самого початку у мене навіть не було сумнівів, що писати потрібно про Донецьк. У моїй уяві Донецьк – це така пульсуюча вава, рана, вузол нервовий, величезний нервовий центр, у який загнали голку. І паралізували половину нашої країни» (Горіха Зерня, 2020).

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 року, майже кожний мілітарний художній текст так чи так сприймається як художня студія-спроба «зрозуміти український Донбас»/«зрозуміти український схід», але роман «Доця» не обмежується лише цією проблематикою: «Ця книга одночасно і про війну, і не про війну. Це художня книга. Якщо хочете, це бойовик, це детектив, це трошки фентезі, це любовний роман, але дуже документальний. Мене, як автора, як людину пишучу, насамперед, цікавила людина, яка опинилася мимоволі в певних обставинах. Цікавило те, що з нею відбувається, цікавили відповіді на ряд запитань, починаючи від практичного що робити, якщо те саме відбудеться в якомусь іншому місці? Що робити, коли це саме трапиться в твоєму місті? Як не пропустити той момент, коли ситуація стане занадто серйозною, тобто як не пропустити момент, на якому треба втрутитися? Що робити в ситуації, коли ти – жінка, людина мирної професії, раптом опиняєшся в смертельній небезпеці, і тобі треба дуже швидко прийняти рішення і щось зробити, аби самій вижити, і щоб вижили люди, які волею долі стали від тебе залежними» (Горіха Зерня, 2019b). Відтак у своєму романі Тамара Горіха Зерня порушує проблему активізації і спроби руйнування гендерних стереотипів у трагічний воєнний час, коли чоловіки й жінки перед загрозою втрати нації, Вітчизни, власного життя вимушені приміряти на себе різні гендерні ролі, жертвуючи всіма внутрішніми та зовнішніми ресурсами, актуалізуючи трагедію людини на війні в усіх можливих проявах.

У період збройних протистоянь і воєн спостерігається значне пошквалювання радикальних націоналістичних настроїв та зміцнення патріархальних ідей про гендерні ролі. Цієї думки дотримується і дослідниця Джоан Нейджел у праці «Маскулінність та

націоналізм: гендер та сексуальність у творенні націй», справедливо зауважуючи, що націоналістична держава – то виключно маскулінна інституція, позаяк справжніми борцями націоналістичної боротьби є чоловіки, саме вони фізично стають на захист свободи, честі, батьківщини і власної родини (Нейджел, 2003). Жінці ж у цій боротьбі лишається одна-єдина активна роль – біологічне відтворення роду. Зважаючи на те, що українське суспільство ледь не весь період незалежності переживало кризу маскулінності, одним із найпоказовіших індикаторів якої стало явище реваншизму в політиці, культурі, літературі, війна, як вкрай межова онтологічна ситуація, посилила гендерну нерівність, дискримінацію прав не лише жінок, а й чоловіків. До прикладу, стаття 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» декларує, що обов'язкова строкова військова служба для чоловіків не вважається дискримінацією за ознакою статі, хоча де-факто обмежує свободу індивіда за статевою приналежністю. З іншого боку, військова повинність чоловіків виявилась дієвим способом ледь не цілковитого подолання кризи маскулінності. Для справедливості варто зазначити, що своєрідним трампліном для реабілітації українськими чоловіками власної маскулінності свого часу став досвід участі в Революції Гідності. Натомість жінка в умовах війни залишилася все тією ж заручницею обставин, суб'єктом маскулінного впливу, патріархальних кліше та упереджень. Знову ж таки перші паростки цього явища спостерігаються за часів Євромайдану, як зауважує у статті «Як Євромайдан відправляв жінок на кухню» Анна Грищенко. Водночас Тамара Горіха Зерня в одному з інтерв'ю наголошує, що для неї, як для автора, «чоловіча і жіноча проза є взаємопроникними і вони, так само, як і чоловіки та жінки, мають багато точок дотику, взаємообміну» (Горіха Зерня, 2020), а літературні тексти, як і інші важливі речі, «не мають статі» (Горіха Зерня, 2020). Її роман «Доця» вважаємо спробою деструкції стереотипної гендерної ролі саме жінки, що нарівні з чоловіком здатна до активної боротьби в умовах збройного конфлікту.

З анотації до книги ми довідуємося не лише те, що «події роману розгортаються навесні-влітку чотирнадцятого року у Донецьку. Донбас – це точка обнуління, місце сили, де прозвучали найважливіші запитання. І тільки там заховані потрібні відповіді. Там, де все починалося, там все і завершиться, коли історія пройде чергове коло і вічний змії Уроборос знову вкусить себе за хвіст. Саме тут героїня втратила родину, дім, роботу, ілюзії – і саме тут збрала уламки життя заново, віднайшла новий сенс і нову опору» (Горіха Зерня, 2019а), а передусім те, що перед нами історія реінкарнації, вивільнення, «трансформації, переродження гречкосія у воїна» (Горіха Зерня, 2019а). Головні героїні, молодій дівчині-сироті, що вимушена назавжди полишити ментально близький простір рідної Волині, доводиться адаптуватися до чужого й незрозумілого донецького краю: *«Пам'ятаю, як мене вразило, що Донецьк виявився одноповерховим і дуже містечковим, приватний сектор тут скрізь. Я довго звикала до височенних парканів, до маленьких шиферних дашків, до буйних бур'янів біля кожного подвір'я, до загальної занедбаності. Все, що можна було підв'язати дротиком, тут бовталось на дротику. Все латане-перелатане, на підгнилих стовпах і притрушене чорним пилом. Вугільний пил був повсюди»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 15).

Сувору реальність промислового східного регіону мала зробити зі слабосилої, недосвідченої дівчини-сироти одвічного вигнання, замкнуту в собі людину, яка понад усе прагне бути непоміченою, не привертати до себе зайвої уваги, тобто цілковито стерти її індивідуальність, що майже й відбулося: *«...кожен вихід на вулицю перетворювався на випробування, на боротьбу з пилом, грязюкою і суховієм. У мене виробилася звичка не ходити, а перебігати підтюпцем від стіни до стіни. Не піднімати голову, не дивитися в очі, не привертати уваги»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 16). Однак процес ініціації, внутрішнього переродження, прийняття нового середовища стався з героїнею під впливом двох потужних чинників, першим із яких стала **спільна регіональна травма**. У романі художньо осмислено реальну трагедію, яка трапилася 18 листопада 2007 року на шахті імені Засядька та забрала життя понад ста гірників, що бодай на певний час і примирила героїню з її оточенням: *«З цієї самої аварії, з цієї страшною нічної сирени почалося наше*

зрошення і взаємне проникнення з Донбасом. Саме з цього моменту я відраховую події, які підштовхнули мене до вирішального вибору. Тієї зими проросло зерно, яке зрештою зробило мене тим, ким я є – інсургентом, розвідником, диверсантом» (Горіха Зерня, 2019а, с. 17).

Емпатія («Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим» (Горіха Зерня, 2019а, с. 17) виявилась надпотужним засобом асиміляції, проте аби «тебе прийняв і визнав своєю Донбас, треба було дуже постаратися. Україномовній жінці, народженій у зовсім іншому регіоні України, треба було зробити так, щоб колишні бандити, рекетири, шахтарі, молодь, базарні торговці, продавці, ресторатори, – всі оті люди, які від неї дуже далекі, кожен з них ризикнув своїм життям заради її життя» (Горіха Зерня, 2019b).

Другим чинником ініціації слід вважати **номінацію «Доця»**. Письменниця неспроста не називає основного імені головної героїні. Суворий край нарече її доцею, зважаючи на її фізіологічні ознаки, за якими оточення вбачало в Доці «дитину (привіт, генетико й мінус перший розмір бюсту)» (Горіха Зерня, 2019а, с. 235) та непересічне, дитинне сприйняття світу, що реалізується через успадкований від матері хист і талант до створення унікальних об'єктів інтер'єру на кшталт світильників, вітражів, які припали до душі жителям донецького краю. Чи не найпоказовішим є епізод, коли представник донецької міліції на прізвисько Комар висловлює вдячність Доці за подарунок для своєї лежачої матері, послуговуючись лексемами рідної для Доці української мови: «Спасибо», – каже. Подумав і додав: «Дякую» (Горіха Зерня, 2019а, с. 41).

Здобуває героїня ще одну номінацію, яку радше можна вважати позивним – «Ельф», що так само вказує на її нетутешність, неспівмірність зі світом озлоблених людей, яким невідоме почуття емпатії. Відсутність згадки справжнього імені героїні разом із першоособовою формою оповіді належать до продуманих авторських стратегій, позаяк письменниця апелює передусім до сенситивної спроможності читача, вміння проявляти емпатію і, вживаючись у потік мислення персонажа, приймати його думки за свої власні: «Це я спеціально так зробила для того, щоб «Я» легше злилося із «Я» читача. Це один із таких прийомів, який мені здався важливим для того, щоб спростити людині перехід через цей місток» (Горіха Зерня, 2019с).

Утім, остаточним спусковим механізмом внутрішньої трансформації героїні, поштовхом до переосмислення власної, нав'язаної зовні і почасти запрограмованої фізіологічно стереотипної гендерної ролі слабкої статі стають неминучі зміни в соціально-політичному житті країни та передусім Донбасу, який покійно сприйняв деструктивну пропаганду РФ за правду, оскільки виявився найбільш вразливим до неї регіоном: «Вони вірили у правий сектор, бандерівців, чупакабру і десант марсіан. Києва нема, він лежить у руїнах. Американські диверсанти отруїли воду, і тому можна пити тільки бутильовану. Столична влада наказала підірвати шахти і затопити Донецьк. На Майдані спалили «наших ребят», а беркутівцю викололи очі. У дім до жінки увірвалися зі зброєю і прострелили ногу. У який дім? До якої жінки? У різних оповідачів версії відрізнялися, і небога з простреленою ногою кочувала від Слов'янська до Горлівки» (Горіха Зерня, 2019а, с. 51). Спершу, спостерігаючи, як держава вислизає з-під ніг, героїня впадає у стан заціпеніння, фрустрації, шукаючи відповіді на питання, чому цей край не чинить опір свавіллю: «Вони скидають прапори України так легко, ніби в паперових декораціях, і я не можу зрозуміти, – то що, цей прапор, ця держава, виявляється, були несправжніми? Чому міліція начепила колорадки і стоїть, склавши руки? Чому з мене сміються вголос, коли я запитую про присягу і честь мундира?» (Горіха Зерня, 2019а, с. 54).

Стан розгубленості й онтологічної кризи, спричиненої ілюзією, що держава навіки втрачена, змушує героїню витіснити неприйнятну реальність, вдаватися до своєрідного фантазмагорійного ескапізму: «Ми провалюємося у кролячу нору. Все, на що можна опертися, розсипається під руками на порох. Тут реальність розходиться із здоровим глуздом, я заплющую очі і вдаю, що мене немає. Ущипніть мене хто-небудь! Я равлик, я пасочка, я декорація, я скіфська баба. Проста скіфська баба» (Горіха Зерня, 2019а, с. 54). Однак приклад боротьби учасників Євромайдану спонукає до активного спротиву і,

зрештою, позбавляє героїню почуття страху перед невідомим: «...ми включили телевізор і побачили стрім з Інститутської. І тіла на Майдані, чорний Хрещатик, оголошення про кількість жертв, яких прибувало з кожною годиною. Я просиділа перед екраном до вечора, а, коли піднялися, страху вже не було» (Горіха Зерня, 2019а, с.53).

Дівчина починає організовувати місцевий Євромайдан, аби знайти однодумців і долучитися до активної боротьби за суверенність власної країни. Спершу консолідація бодай меншості з проукраїнською позицією зміцнює її дух і віру в перемогу суто ментально: «...це було людське море, що ми обнімалися, тиснули руки, що голова паморочилася від полегшання. Нас було так багато, ми ось тут, усі разом, не боїмося подати голос. Не боїмося заспівати свій гімн» (Горіха Зерня, 2019а, с. 56). Подальше ж усвідомлення передусім чоловічої бездіяльності та ренегатства радикалізує погляди головної героїні, проте не паралізує її, а, навпаки, спонукає до ще більшої громадянської активності: «Як же мені було соромно за чоловіків у формі, хотілося кричати, плювати в очі. Ви ж клятву давали на вірність Україні, ви ж мали захистити і вберегти, що ж ви робите, кнури?!» (Горіха Зерня, 2019а, с. 77).

Прикметно, що «кастрованість» і бездіяльність чоловіків у часи національних потрясінь на підсвідомому рівні героїня проектує на інституцію держави, яка, як вже згадувалося, несе в собі саме маскулінний первень: «...той механізм, який ми звикли вважати державою, насправді замкнений сам на себе, його давно заклонило і паралізувало страхом та некомпетентністю» (Горіха Зерня, 2019а, с. 80). Остаточо пориваючи з нав'язаними патріархальним маскулінізмом середовищем гендерними ролями жертви, слабкої жінки, суб'єкта агресії і насильства, Доця починає жити лише бажанням реваншу, помсти, відплати насильникам, загарбникам, колаборантам і манкуртам: «...не знайдеться слів, щоб описати цю ненависть. Ні один схимник так не молиться в аскезі виснажливого посту; ні одна билина так не мріє про краплю холодної води серед пустелі; ні одна сирота так не тужить за материнськими руками, як я ненавиділа, як я хотіла і прагнула їхньої агонії» (Горіха Зерня, 2019а, с. 73); «Я хотіла помсти. І то не абстрактної, на рівні відновлення глобальної рівноваги і торжества справедливості. Я хотіла реальної, матеріальної відплати. Я хотіла бачити когось із тих, що зі зрізаними шевронами заповнили наші вулиці, із тих, що заїхали і заселилися в санаторіях та базах відпочинку під Донецьком, із тих, що тренували «ополченців» із вологодським говорком, відпрацьовуючи з ними бій в умовах мого міста. Я хотіла їх бачити прямо перед собою, на відстані витягнутої руки, із перерізаним горлом. Хочу, щоб кров була фонтаном із артерії, щоб пузирилась повітрям на кожному видиху. Хочу запхати пальці в цю рану, відчути гарячу плоть, перебіту трахею, гостре кришиво шийних хребців. Як же я мріяла дотиснути хоч одного! Здається, тоді зникне порожнеча у грудях, і я нареши зігріюся» (Горіха Зерня, 2019а, с. 73).

Бажання помсти є деструктивним почуттям не лише щодо свого об'єкта, а й щодо людини, яка прагне помститися. Це на підсвідомому рівні усвідомлює й головна героїня, адже вона жінка, отже, та, що дає життя, а не позбавляє його. Тому Доця обирає шлях служіння людям, шлях волонтерства, зберігаючи в собі людське начало, рятуючи країну від тотальної озлобленості та дегуманізації: «І ця людина, перемагаючи власних демонів, долаючи власні страхи, вивільняє, проявляє найкращі свої риси і той потенціал, який, можливо, ніколи не відкрився би світові, якби не ці жахливі події довкола нас. Великою мірою це – і про Україну, і метафорично про конкретну людину» (Горіха Зерня, 2022). Вибір Доці можна також трактувати як спробу повернення державі як інституції жіночого первня, що ментально завжди був властивий українській нації, адже закарбований у структурі національного характеру українців. Недарма вибір на користь служіння рідному народові підказує героїні саме спогад материнської настанови: «Доця, іди до людей. Завжди, коли важко, іди до людей, люди допоможуть» (Горіха Зерня, 2019а, с.90), а з ними і глибоко вкорінений зв'язок із предками: «...у крові підіймається глибинне, прадавнє, закладене і заховане на рівні інстинктів. Як це – підійти і плюнути в пекло, будучи певним,

що з тобою не трапиться лихого. Бо правда на твоєму боці. Бо рід і коріння на твоєму боці, бо твої мертві на твоєму боці, і твої ненароджені теж тут, на правому плечі» (Горіха Зерня, 2019а, с. 80).

Таким чином, Доця свідомо й повністю присвячує себе волонтерській діяльності, допомозі іншим скривдженим жінкам (Марина, Ліда, Тетяна з донькою Анею, яка стала жертвою сексуального насильства окупантів). У романі досить детально описані будні волонтера, чому сприяє значною мірою безпосередній реальний досвід письменниці у волонтерській справі. Відтак роман справді має переважно документальну основу та навіть прототипів. Наприклад, на обкладинці книги розміщено фрагмент обличчя волонтерки, режисерки Наталі Наумової-Реєнт, від якої письменниця чимало запозичила для своєї головної героїні. Також у тексті згадано чимало важливих документальних подій 2014 року, на кшталт відбиття Маріуполя, трагедії збиття пасажирського Boeing 777 тощо. Саме за реалістичне висвітлення в романі ролі українського волонтерського руху польський дослідник Мацей Пйотровський назвав його «гімном українському волонтерству» (Пйотровський, 2022), адже добровольча допомога, доставка «гуманітарки» – це теж окремих фронт у боротьбі з поневолювачами. Особливо виразно це проявляється на фоні змалювання контрасту буднів волонтерів і ситих кварталів Донецька, які виявилися настільки приголомшені та ошелешені навколишніми подіями, що геть забули про емпатію та людяність: *«У Донецьку були цілі регіони, у яких “все харашо”. Як може бути “харашо”, коли за кілометр від тебе розстрілюють людей, – для мене загадка»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 247); *«Пригнічувала підкреслена нелюдність містян. Здається, це називають дегуманізацією, так? Не було такого, щоб спокійні, ситі райони з водою і світлом прийняли наших біженців із північних частин, дали помитися й виспатися...»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 247). Доця красномовно описує всю трагічність ситуації, в якій опинилась активна небайдужа проукраїнська спільнота, словами: *«Якщо Донецьк перетворився на гетто у країні, то ми стали гетто у гетто»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 247).

Відтак, обравши шлях активної залученості до процесу боротьби за суверенність своєї держави, перебуваючи в маскулінному середовищі, під постійною опікою і наглядом чоловіків (Романа, Борисовича та Комара), Доця вдається до бунту проти нав'язаних гендерних моделей поведінки жінки в умовах війни. Героїня свідомо, що в цій межовій ситуації неможливо залишатися осторонь, адже бездіяльність завжди призводить до ще страшніших наслідків: *«Скільки разів зарікаєшся, опускаєш очі, відходиш убік, не втручаєшся, уникаєш конфліктів, але все одно десь у світі відбувається битва добра зі злом, і від цієї битви репає земля, і розлам завжди – завжди! – проходить у тебе під ногами»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 272). До всього того героїня відчуває на собі відповідальність і ледь не месійне призначення стати прикладом для жінок, котрі з різних причин витіснені з маскулінного простору, проте мають у собі сили та внутрішній ресурс для боротьби за свою державу, свій народ, як це свого часу зробили кращі сини й доньки України: *«...я візьму з океану стільки, скільки потрібно, і він качатиме крізь мене свої потоки. Тому що я прошу по праву крові, яка несе в собі одвічну молекулу прадавнього океану. Тому що за мною тіні жінок, які ступали слід у слід, і всі сліди зійшлися в одно. Тому що за мною туга вовчиці, яка відвела мисливців від лігва»* (Горіха Зерня, 2019а, с. 260).

Висновки. Отже, жіночі голоси в осмисленні теми війни відіграють важливу роль, оскільки не лише фіксують локальні, ментальні, соціально-політичні та інші зміни в устрої суспільства, насильно втягнутого у стан війни, аналізують причини, що призвели до неминучості збройного конфлікту, а насамперед порушують проблему поляризації гендерних ролей в умовах воєнного стану, зокрема насильного вилучення жінки як слабшої статі з мілітарного дискурсу. Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня дозволяє простежити шлях внутрішньої трансформації героїні під впливом зовнішніх обставин, генетичних, ментальних та психофізичних особливостей. Духовно-ціннісна трансформація закономірно призводить до бунту жінки проти нав'язаних патріархальним суспільством і водночас

зумовлених фізіологією стереотипних гендерних моделей жіночої поведінки в умовах війни шляхом долучення до активної волонтерської діяльності. У художньому тексті основними засобами і прийомами для показу цієї трансформації, бунту слугують відсутність згадки справжнього імені героїні і подальше набуття позивного та номінації «Доця», першоособова форма оповіді, контрастне зіставлення буднів волонтерів та «ситих» кварталів Донецька, залучення письменницею власного волонтерського досвіду в якості документального фактажу. Це, у свою чергу, дозволяє збалансувати диспропорційні гендерні ролі і, зрештою, інтегруватися до маскулітного мілітаризованого світу війни, аби реалізувати прагнення бути дотичним до процесу націєтворення та відновлення державної суверенності. **Перспектива подальших досліджень** цього роману передбачає залучення мілітарних текстів авторства письменників-чоловіків для більш широкого зіставлення та порівняння висвітлення проблеми поляризації гендерних ролей обох статей в умовах війни.

Бібліографічний список

- Горіха Зерня, Т., 2019а. *Доця*. Київ : Білка.
- Горіха Зерня, Т., 2019б. «Доця» – книга одночасно і про війну, і не про війну [online] Доступно : <<https://olga-kvyatkovska.blogspot.com/2019/10/dotsia-knyha-odnochasno-i-pro-viinu-i-ne-pro-viinu.html>> (Дата звернення 17.06.2022).
- Горіха Зерня, Т., 2019с. Ми з моєю героїнею свідомо переїхали в Донецьк. [Інтерв'ю Радіо Донбас. Реалії]. *Радіо Свобода*, 13.12.2019. Доступно : <<https://www.radiosvoboda.org/a/30324618.html>> (Дата звернення 17.06.2022).
- Горіха Зерня, Т., 2022. Ця війна – цивілізаційна. [Інтерв'ю газеті «Наше слово»]. 17, 24.04.2022. Доступно : <<https://nasze-slowo.pl/tamara-goriha-zernya-czya-vijna-czyvilizacyjna%EF%BF%BC/>> (Дата звернення 17.06.2022).
- Горіха Зерня, Т., 2020. Я дуже хочу, щоб наші письменники знову й знову поверталися до теми війни. [Інтерв'ю журналістці Радіо «Культура» Олені Гусейновій]. *LB.ua*, 16.08.2020 [online] Доступно: https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ua_duzhe_hochu_shchob.html (Дата звернення 17.06.2022).
- Кокберн, С., 2002. *Пространство между нами: Обсуждение гендерных и национальных идентичностей в конфликтах*. Москва : Идея-пресс.
- Нейджел, Дж., 2003. Маскуліність та націоналізм; гендер та сексуальність у творенні націй. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 27. Доступно: <https://chtyvo.org.ua/authors/Chasopys_Ji/N27_Feminnist_ta_maskulinnist/> (Дата звернення 30.06.2022).
- Пйотровський, М., 2022. Гімн українському волонтерству. *Наше слово*, 28. Доступно за: <<https://nasze-slowo.pl/gimn-ukrayinskomu-volonterstvu/>> (Дата звернення 11.07.2022).
- Стаття надійшла до редакції 09.01.2023.

References

- Horikha Zernya, T., 2019a. Dotsia [Daughter]. Kyiv: Bilka.
- Horikha Zernya, T., 2019b. «Dotsia» – knyha jednochasno i pro viinu, i ne pro viinu [«Daughter» is a book both about war and not about war]. [online] Available at: <<https://olga-kvyatkovska.blogspot.com/2019/10/dotsia-knyha-odnochasno-i-pro-viinu-i-ne-pro-viinu.html>> (Accessed 17.06.2022). (in Ukrainian)
- Horikha Zernya, T., 2019c. My z moieiu heroineiu svidomo pereikhaly v Donetsk [My heroine and I deliberately moved to Donetsk]. [Interviu Radio Donbas. Realii]. *Radio Svoboda*, 13.12.2019. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/30324618.html> (Accessed: 17.06.2022). (in Ukrainian)
- Horikha Zernya, T., 2022. Tsia viina – tsyvilizatsiina [This war is a civilizational one]. [Interviu hazeti «Nashe slovo»]. 17, 24.04.2022. Available at: <https://nasze-slowo.pl/tamara-goriha-zernya-czya-vijna-czyvilizacyjna%EF%BF%BC/> (Accessed: 17.06.2022). (in Ukrainian)

Horikha Zernya, T., 2020. Ia duzhe khochu, shchob nashi pysmennyky zнову y zнову povertalysia do temy viiny [I really want our writers to return again and again to the theme of war]. [Interviu zhurnalisttsi Radio «Kultura» Oleni Huseinovi]. *LB.ua*, 16.08.2020. Available at: https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ya_duzhe_hochu_shchob.html (Accessed: 17.06.2022). (in Ukrainian)

Cockburn, S., 2002. Prostranstvo mezhdru namy: Obsuzhdenye hendernykh y natsyonalnykh ydentychnostei v konflyktakh [The Space Between Us: Discussing Gender and National Identities in Conflict]. Moscow: Idea-Press (in Russian).

Nagel, J., 2003. Maskulinnist ta natsionalizm; gender ta seksualnist u tvorenni natsii [Masculinity and Nationalism; gender and sexuality in the nations formation]. *Independent cultural journal "Yi"*, No. 27. Available at: https://chtyvo.org.ua/authors/Chasopys_Ji/N27_Feminnist_ta_maskulinnist/ (Accessed 17.06.2022). (in Ukrainian)

Piotrovsky, M., 2022. Himn ukrainskomu volonterstvu [Hymn to Ukrainian volunteerism]. *Our word*, №28. Available at: <https://nasze-slowo.pl/gimn-ukrayinskomu-volonterstvu/> (Accessed 11.07.2022). (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.01.2023.

O. Sydorenko

WOMAN'S REBELLION IN THE MASCULINE SPACE OF WAR IN THE NOVEL «DAUGHTER» BY TAMARA HORIKHA ZERNYA

The article is based on the example of the debut novel «Daughter» by the volunteer and translator Tamara Horikha Zernya, who won the Shevchenko Prize-2022 (the highest literary award in Ukraine). It analyzes the peculiarities of the formation of military discourse in modern Ukrainian prose through the perception of a female writer. The article describes the place of a woman in the hegemonic masculine space, characterized by militarism, aggression, and violence. The paper has been traced the process of internal transformation and, as a result, a woman's rebellion against the established gender models of behavior in war conditions by asserting an active civic position and participation in the country's social and political life (volunteering).

The writer not only joined the isolated female voices to highlight the topic of the Russian-Ukrainian war in all its manifestations, but she also became almost the only author who brought to the public the irritating topic of gender role polarization in wartime. She raised her voice against the forced removal (taboo) of women from the military discourse. The writer touches on the problem of gender stereotypes in tragic wartime, when men and women, faced with the threat of losing the nation, the motherland, and their own lives, are induced to try on different gender roles, actualizing the manyfolded tragedy of a person at war.

Women's voices in understanding war topics play an important role inasmuch they record local, mental, socio-political and other changes in society. Women, being involved in the state of war, analyze the reasons that led to the inevitability of armed conflict, but first of all, they raise the issue of gender polarization roles in the conditions of martial law, in particular the forced removal of women as the weaker sex from the military discourse. The novel «Daughter» by Tamara Horikha Zernya allows you to trace the path of the internal transformation of the heroine under the influence of external circumstances, genetic, mental and psychophysical characteristics. The spiritual and value-based transformation naturally

leads to a woman's rebellion against the stereotyped gender models and results in active volunteer activities. The artistic text is the first-person narrative, the real name of the heroine is not mentioned in it, instead the generic designation «Dotsia» is used to highlight the fact that the fate of the protagonist is not unique in our society. The writer is involved in her volunteer experience as the documentary evidences. Thus, the protagonist strives to integrate into the masculine militarized world to realize the desire to be involved in the process of nation-building and restoration of state sovereignty.

Keywords: *war, masculine space, women, military prose, women's prose, military discourse.*